

Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х– перша половина 1950-х років)

У статті розглянуто кількісно-якісні показники кадрового забезпечення загальноосвітніх шкіл Рівненської області в повоєнне десятиріччя. Аналізуються проблеми та шляхи подолання кадрового дефіциту в навчальних закладах регіону.

Ключові слова: педагогічна інтелігенція, кадрова політика, освіта, загальноосвітня школа, Рівненська область.

Постановка наукової проблеми та її значення. Становлення радянської влади на західноукраїнських землях супроводжувалося кардинальною зміною наявних державних та соціальних інституцій, основним завданням яких було якнайшвидше інтегрування новоприєднаних територій у радянську модель суспільно-політичного й економічного устрою. Важливу роль у цьому процесі відіграла система шкільної освіти, на яку, окрім подолання масової безграмотності, покладено ще й ідеологічно-виховну функцію. Однією з гострих проблем організації радянської системи шкільництва, окрім створення матеріально-технічної бази, було її кадрове забезпечення. Отож, відстеження шляхів, форм і методів вирішення питання забезпечення шкіл учительським персоналом – це важлива складова частина розуміння природи процесів радянської західноукраїнських земель.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Аналізуючи стан наукової розробки проблеми, можна констатувати певні здобутки як у радянські часи, так і в період незалежності. Поміж доробок радянських істориків важливі праці А. Лукашенка [1], Б. Андрієвського [2], М. Моторнюка [3], у яких подано, згідно з класовим та ідеологічним підходом, бачення проблем забезпечення загальноосвітніх шкіл педагогами, їх підготовки й підвищення кваліфікації. Проблеми освітянських кадрів досліджуваного періоду розглянуто в роботах і сучасних українських істориків Д. Сворака [4], Т. Марусик [5], Л. Романець [6], Н. Красножон [7]. Проте названі вище праці комплексно питання кадрового забезпечення шкіл Рівненщини не висвітлювали.

Отже, на основі наявних наукових здобутків та архівних джерел ставимо за мету проаналізувати особливості формування педагогічних кадрів загальноосвітніх шкіл Рівненської області в післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відновлення радянської влади на західноукраїнських землях у результаті перемоги СРСР у Другій світовій війні спричинило відновлення апробованої на початку 1940-х років радянської системи освіти. Налагоджуючи роботу освітньої сфери, органи партійної й державної влади зіткнулися з проблемою дефіциту вчительських кадрів. Попри те, що подібну тенденцію простежували у всіх регіонах УРСР, адже за роки Другої світової війни втрачено близько третини довоєнного складу педагогів, у Західній Україні це обумовлено й іншими чинниками [6, с. 10; 8, с. 221]. По-перше, до Другої світової війни в регіоні існували лише утраквістичні (двомовні), а фактично польські школи, більшість учителів були поляками. Після війни частина з них (213 осіб) виїхала до Польщі. По-друге, реалізація державними органами закону про всеобуч вимагала значного розширення шкільної мережі, адже до навчання мали бути залучені не лише діти шкільного віку, а й доросле населення. Це, зі свого боку, потребувало додаткової кількості освітян, якими область не була забезпечена. У перший повоєнний 1944/1945 навчальний рік в області бракувало 1660 педагогів [9, с. 114]. Саме через нестачу вчителів в низці шкіл області (переважно в сільській місцевості) не виконано програму навчання з історії та хімії, відкладено проведення іспитів у випускних класах, а в деяких районах регіону навіть за наявності достатньої кількості учнів школи не відкривались [10, с. 141].

Дефіцит освітян після війни змусив Міністерство народної освіти УРСР збільшити навантаження класів учнями й довести його до 40–45 дітей для початкових класів і 30–35 учнів – у 5–10 класах. Утім, у Соснівському, Дубровицькому, Висоцькому районах області кількість учнів в одному класі сягала 42–51 [11, с. 133].

Для подолання кадрового «голоду» серед учителів органи влади вдавалися до низки ініціатив. У грудні 1944 року виконком Ровенської обласної ради постановив виявити педагогів, які працюють не за фахом або зовсім не працюють, особливо серед жінок, і направити їх на роботу в школу [9, с. 114].

Проте основними джерелами поповнення шкіл учительськими кадрами стали педагогічні школи, педучилища, учительські інститути та відрядження вчителів зі східних областей УРСР.

Першим кроком для збільшення вчительських кадрів стало спрощення умов вступу на навчання до спеціалізованих закладів. У 1943 р. спрощено правила вступу до навчальних закладів, згідно з якими без іспитів приймали осіб, які закінчили середню школу з оцінками «відмінно» й «добре», а на вільні місця зараховували й абітурієнтів із задовільними оцінками. Дозволяли прийом до вчительських інститутів абітурієнтів з освітою 9 класів середньої школи [7, с. 122].

Уже на початку червня 1944 р. в області відновлено роботу Острозької педагогічної школи, а 1 вересня – Ровенського вчительського інституту, де відкрито фізико-математичний факультет і факультет мови та літератури (української й російської). Із початку навчального року в інституті здобували освіту 154 студенти стаціонару й 68 навчалися на заочному відділенні [12, с. 12]. Утім, із грудня 1944 р. рішенням виконкому Ровенської обласної ради депутатів трудящих збільшено контингент набору на заочний відділ Вчительського інституту до 300 осіб, а до Острозької педшколи – до 500 осіб. Постанова зобов'язувала Обласний відділ народної освіти розгорнути агітаційну роботу серед учителів, котрі не мали вищої закінченої освіти, та охопити їх заочним навчанням до 10 грудня 1944 р., а набір заочників в Острозьку педшколу закінчити до 30 грудня [13, с. 61].

Потреба в розширенні вчительського корпусу області сприяла збільшенню кількості місцевих педагогічних училищ, де, відповідно, зросла чисельність учнів (див. табл. 1).

Ці навчальні заклади теж відчували гостру нестачу кваліфікованих викладачів, адже 20–30 % студентів педучилищ мали незадовільні знання. Для покращення рівня підготовки з 1 вересня 1947 р. педагогічні училища перейшли на 4-річний термін навчання [8, с. 234].

Таблиця 1

Педучилища Ровенської області та учнівський контингент у них

Рік	Кількість педучилищ	Кількість учнів
На 1 січня 1941 р.	3	851
На 1 жовтня 1944 р.	1	96
На 1 жовтня 1945 р.	3	415
На 1 вересня 1950 р.	3	890

Джерело: складена на основі [14, с. 1; 8, с. 230].

У перше повоєнне десятиліття учнівські колективи педучилищ на 85–90 % склалися з місцевої молоді, водночас частка місцевої молоді в педагогічних вищих навчальних закладах становила 37–50 %, зокрема в Ровенському вчительському інституті в перший повоєнний рік зі 154 студентів лише 51 були місцевими [8, с. 235].

Кадровий дефіцит також долали за допомогою формування широкої мережі короткотермінових педагогічних курсів і заочного навчання. 15 липня 1944 р. відкрито додаткові річні курси підготовки вчителів початкових класів при Острозькій педшколі на 250 слухачів, причому курсантами могли стати учні, котрі закінчили сьомий клас. Слухачів забезпечували житлом і харчуванням [15, с. 57]. Водночас організовували заочні курси перепідготовки вчителів 1–4-х та 5–7-х класів, у яких узяли участь, відповідно, 540 і 300 педагогів [16, с. 120].

Одним із напрямів поповнення педагогічного потенціалу області в післявоєнні роки стало вчительство зі східної України. Кадровий потік сюди постійно зростав: лише протягом 1945/1946 навчального року прибуло 579 педагогів [17, с. 137], а до 1950 р. до Ровенської області загалом спрямовано 4153 вчителя [18, с. 80]. Відрядження освітян до регіону практикувалося аж до середини 1950-х рр. Численний загін прибулих педагогів часто не знав реальних умов західних областей, а значна частина – й української мови. Це викликало незадоволення місцевих студентів та учнів [8, с. 210].

Ще однією проблемою був низький фаховий рівень учительського складу (див. табл. 2).

Таблиця 2

Дані про освіту вчителів Ровенської області в 1945/1946 н. р.

Освіта	Учителі 1–4 кл.	Учителі 5–7 кл.	Учителі 8–10 кл.	Усього
Усього вчителів	1929	512	121	2562
Із вищою освітою	8	239	74	321
Незакінчена вища освіта	12	44	38	94
Середня педагогічна освіта	1160	183	9	1354
Середня загальна освіта	151	30	–	181
Незакінчена середня освіта	596	16	–	612

Джерело: [17].

У 1945/1946 навчальному році педагоги з вищою освітою становили 12 %, а в деяких віддалених районах області (Млинівському, Володимирецькому, Степанському) частка вчителів, які мали диплом вищого навчального закладу, склала трохи більше, ніж 1 % [19, с. 136]. Загалом по УРСР цей показник становив 16 % [20, с. 200].

Через недостатність кваліфікованих фахівців органи влади у своїх рішеннях і постановах постійно звертали увагу на залучення вчителів, які не мали належної освіти, до заочного навчання. У 1945/1946 навчальному році в педучилищах області заочно здобували освіту 376 педагогів, 139 навчались у Ровенському вчительському інституті [19, с. 136]. Очевидно, підвищення кваліфікації потребувало значно більше педагогів, проте стримуючим фактором для них стало запровадження плати за навчання в середніх спеціальних і вищих навчальних закладах. Освітяни перебували у вкрай скрутному матеріальному становищі, тому значна частина з них просто не мала змоги оплачувати навчання у вищих навчальних закладах. Оскільки мінімальна зарплата вчителя становила 260–300 крб (наприклад, взуття коштувало 140 крб, 1 м сукна – 330 крб), то важливу роль у їхньому матеріальному забезпеченні відігравав соціальний захист: установлювалися пайові (знижені) ціни на продовольчі товари, паливо й пільги на оренду квартир для педагогів, котрі проживали в сільській місцевості. [7, с. 137]. Проте ці заходи кардинально покращити якість життя освітян не могли, оскільки були безсистемними та малоефективними, не передбачали стимулювання праці. Дещо покращилася ситуація із матеріальним забезпеченням лише в 1950 р., зі скасуванням карткової системи [6, с. 128].

Крім побутових негараздів, учителі області мали труднощі із забезпеченням якісного освітнього процесу через незадовільний стан навчально-матеріальної бази: не вистачало приміщень, підручників, меблів, наочного приладдя й навіть крейди. Наочні засоби навчання, такі як таблиці, карти, прилади, виготовлялися власноруч.

Партійно-радянське керівництво активно залучало працівників освіти до участі в політичних заходах та ідеологічній роботі. Завідувач Ровенського облвнн Хоменко на нараді обласного активу працівників народної освіти, присвяченій роботі шкіл у 1946/1947 навчальному році, зауважував: «Учитель є першим носієм нашої ідеології серед найширших мас трудящих. Вчитель в місті і на селі є першим пропагандистом і агітатором наших ідей. На вчителів лежить велике і відповідальне завдання – навчити і виховати молоде покоління в дусі комунізму» [21, с. 8]. Понад 2 тис. учителів Ровенської області працювали агітаторами серед населення під час підготовки до виборів депутатів Верховної Ради СРСР в 1946 р.: 450 педагогів обрано в дільничні, 14 – в окружні виборчі комісії, п'ять – секретарями виборчих округів.

Крім своїх безпосередніх обов'язків – навчання учнів, учителі мали широке коло пропагандистсько-виховних функцій: організація гуртків при школах із вивчення Конституції, проведення політінформацій, оформлення приміщень виборчих дільниць плакатами, портретами вождів, робота в гуртках із навчання малописемних і неписемних дорослих, агітаційна робота в колгоспах [22, с. 138].

Педагоги були заручниками суспільно-політичної ситуації в регіоні, перебуваючи під пильним наглядом як ОУН–УПА так і органів Держбезпеки. Упродовж 1944/1945 н. р. представниками українського національного підпілля вбито у Володимирецькому районі п'ять учителів, а в Сарненському – двох, натомість, органами державної безпеки за співпрацю з підпільниками ОУН–УПА заарештовано в Межирицькому районі – 17 педагогів [8, с. 228], а в селі Русивель Гоцанського району заарештовано й засуджено до 15 років вчительку лише за виконання повстанських пісень [23, с. 304].

Напружена політична ситуація та небезпека життю змушували педагогів до самовільного полишення місць роботи. Протягом 1944/1945 навчального року самовільно, без згоди органів освіти, Рівненщину залишило 192 вчителі [8, с. 228].

Ще одним випробуванням для педагогів стала боротьба з «буржуазним націоналізмом», під яким часто влада розуміла прояви природного національного почуття. 8 березня у 1946 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про поліпшення справи підготовки вчителів», що спрямовувала місцеві органи на подолання впливу на інтелігенцію ідеології українського буржуазного націоналізму й посилення марксистсько-ленінського загартування кадрів. 20 квітня того ж року влада знову повертається до проблеми виховання вчителів і визнає ідеологічну роботу серед них незадовільною. «В школах навчально-виховна робота поставлена ще слабо, не зжитий формалізм, аполітичність, безідейність у викладанні історії, літератури, – зазначено в партійному документі. – В окремих школах повторюються помилки буржуазно-націоналістичного характеру у висвітленні історії України й у викладанні української літератури» [24].

Пізніше, у липні 1949 р., з'явилася постанова ЦК КП(б)У «Про стан виховної роботи серед сільської інтелігенції та залучення її до участі в масово-політичній та культурно-освітній роботі», яка констатувала незадовільний стан цієї роботи в Рівненській області. Зокрема, у постанові зазначено, що в гуртках із вивчення короткого курсу історії ВКП(б) з 11 тис. представників інтелігенції області 7 тис. – учителі та лікарі, які не охоплені жодною формою політичної освіти. Як наслідок, протягом 1950 р. до різних форм марксистсько-ленінського навчання залучено 5213 учителів. Партійно-радянське керівництво вдалося до «перевірки» педагогів на політичну зрілість в усіх західноукраїнських областях. У квітні-травні 1950 р. тут працювали спеціальні комісії, очолювані представниками ЦК КП(б)У. За результатами перевірки серед освітян рекомендувалось активізувати роботу органів безпеки [8, с. 264].

Після смерті Сталіна, із початком трансформацій радянського режиму та лібералізації суспільно-політичного життя, дещо послабився ідеологічний тиск і на вчительство. Слід відзначити, що в цей період майже всі загальноосвітні школи області були забезпечені педагогічними кадрами, зросла кількість студентства в педагогічних навчальних закладах і педучилищах (див. табл. 3).

Таблиця 3

Кількісні зміни у вчительському корпусі Рівненської області

Навчальний рік	Кількість учителів
1940/1941	5077
1944/1945	2069
1950/1951	5744
1955/1956	7519

Джерело: [25, с. 44; 26, с. 22].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У перше повоєнне десятиліття органи радянської влади, налагоджуючи роботу загальноосвітніх шкіл у Рівненській області, зіткнулися з дефіцитом педагогічних працівників. Головними джерелами поповнення вчительських кадрів стали педагогічні школи, педучилища, учительські інститути та направлення педагогів зі східних областей УРСР. Утім, більшість педагогів області мали низьку кваліфікацію, що негативно відобразалося на якості навчання учнів. Постійно чинився ідеологічний тиск на вчителів, адміністративні методи управління супроводжувалися репресивними акціями з боку держави. До середини 1950-років в регіоні практично розв'язано проблему кадрового складу педагогів.

Джерела та література

1. Лукашенко А. І. Роль партійної організації України у підготовці вчительських кадрів у період семирічки / А. І. Лукашенко // Наукові праці з історії КПРС. – 1969. – Вип. 9. – С. 95–109.
2. Андриевский Б. С. Проблемы формирования состава педагогических кадров общеобразовательных школ (на материалах Украинской ССР) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Б. С. Андриевский. – Киев, 1974. – 20 с.
3. Моторнюк М. М. Соціальна роль загальноосвітньої школи / М. М. Моторнюк. – К. : Наук. думка, 1976. – 174 с.

4. Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 pp.) / С. Д. Сворак. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 239 с.
5. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-і pp. XX ст.) / Тамара Марусик. – Чернівці : Рута 2002. – 463 с.
6. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Романець Людмила Миколаївна. – Вінниця, 2010. – 246 с.
7. Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 pp.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Красножон Неоніла Григорівна. – К., 2002. – 210 с.
8. Сворак С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першій половині 60-х років : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Сворак Степан Дмитрович. – К., 1999. – 381 с.
9. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. Р-204, оп. 4, спр. 4, арк. 114.
10. Держархів Рівненської обл., ф. Р-204, оп. 4, спр. 4, арк. 141.
11. Держархів Рівненської обл., ф. Р-454, оп. 3, спр. 108, арк. 133.
12. Держархів Рівненської обл., ф. Р-454, оп. 3, спр. 3, арк. 12.
13. Держархів Рівненської обл., ф. Р-204, оп. 4, спр. 4, арк. 61.
14. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2, оп. 4, спр. 143, арк. 1
15. Держархів Рівненської обл., ф. Р-204, оп. 4, спр. 4, арк. 57
16. Держархів Рівненської обл., ф. Р-204, оп. 4, спр. 2, арк. 120.
17. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2, оп. 4, спр. 92, арк. 137.
18. Розквіт народної освіти в західних областях України [ред. Б. І. Тимохіна, Д. А. Яремчик]. – К. : Рад. шк., 1979. – 192 с.
19. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2, оп. 4, спр. 92, арк. 136.
20. История Украинской ССР : в 10 т. – Киев : Наук. думка, 1985. – Т. 9. – 583 с.
21. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2, оп. 4, спр. 92, арк. 8
22. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2, оп. 4, спр. 92, арк. 138
23. Реабілітовані історією. Рівненська область: наук.-док. вид. – Кн. 2 / упоряд. А. Жив'юк. – Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. – 612 с.
24. Сушик І. В. Становлення системи освіти на Волині у 40–50-ті роки XX ст. / І. В. Сушик // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 17. – Рівне : РДГУ, 2009. – С. 92–96.
25. Держархів Рівненської обл., ф. Р-454, оп. 3, спр. 167, арк. 44.
26. Держархів Рівненської обл., ф. Р-454, оп. 3, спр. 352, арк. 22.

Машченко Наталія. Кадровое обеспечение школ Ровенской области (вторая половина 1940-х – первая половина 1950-х годов). В статье исследуется кадровое обеспечение общеобразовательных школ Ровенской области в первое послевоенное десятилетие. В это время органы советской власти столкнулись с дефицитом педагогических работников. Основными источниками пополнения учительских кадров стали выпускники педагогических школ, педучилищ, учительских институтов и приезжие педагоги из восточных областей УССР. Большинство учителей имели низкую квалификацию, что негативно влияло на качество обучения учеников. Педагоги области находились под постоянным идеологическим давлением, которое сопровождалось репрессивными акциями со стороны власти. В середине 1950-х годов в Ровенской области проблема кадрового состава учительского корпуса практически решена.

Ключевые слова: педагогическая интеллигенция, кадровая политика, общеобразовательная школа, Ровенская область.

Mashchenko Natalija. Staffing in Schools of Rivne Region in Second Half 1940th – first Half 1950th. In article considered a problem of staffing in schools of Rivne region in first postwar decade. Organizing a work in schools of Rivne region, soviet authorities face with the problem of shortage of teaching staff. Main sources replenishment of teaching staff became teaching schools, pedagogical colleges, teachers universities and staff expansion of teachers from the east regions of USSR. However, most of teachers had a low qualification, what adversely effected on a quality of teaching. There were always pressure on a magisterium, administrative methods of management were followed by repressions actions from the state. To the middle of 50th years the problem of teaching staff in region was mostly solved.

Key words: educational elite, HR policy, education, school, Rivne region.

Статтю подано до редколегії
10.12.2014 р.